

Božidar Jezernik

MOČ SPOMINA, PREMOČ POZABE

Zgodovina ljubljanskih 'nacionalnih spomenikov'

Uvod

Robert Musil pravi, da velja za javne spomenike predvsem to, da jih ljudje običajno spregledajo: čeprav so postavljeni zato, da bi jih opazili, ostajajo neopaženi.¹ Spomeniki se znajdejo v središču pozornosti samo v tistih trenutkih, ko jih postavljajo ali odstranjujejo. Drugače jih ljudje ocenjujejo precej bolj površno, nekako 'mimogrede', v nasprotju denimo z veliko pozornostjo, s katero se poglobljajo v slike v galeriji. Dojemljivost za spomenike očitno ni stvar intelekta ali pozitivizma; prej so za njo potrebne domišljija, hotenje in ideali.² Kot velja to za ostale simbole, tudi kipi s svojimi ideologijami vplivajo na izkustva ljudi in kažejo na odnose med skupinami. Sporočila, ki jih ljudje pripisujejo kipom, dajejo pomen njihovi identiteti. Ker so ustvarjeni predvsem zato, da 'nagovarjajo' ljudi z ulice, služijo kot za vse odprta šola domoljubja. »Do nedavnega,« pravi David Lowenthal, »so spomeniki večinoma opozarjali na vrednote, v čast katerih so bili postavljeni; ljudi so spomnili, v kaj naj verujejo in kako naj ravnajo.«³

¹ Zdeněk Hojda, Jiří Pokorný, *Pomníky a zapomínky. Paseka, Praha in Litomyšl 1996; str. 9.*

² John Urry, *How societies remember the past; v: Macdonald and Fyfe 1996, strani 45–65; str. 51.*

³ David Lowenthal, *The Past Is a Foreign Country. Cambridge University Press, Cambridge 1985; str. 322.*

Primož Trubar (Fotografija je iz fototeke
Zgodovinskega arhiva Ljubljana)

Toda poglobitni namen javnih spomenikov ni, da ljudi nekaj naučijo, ampak da jim pomagajo, da nekaj *postanejo*: člani skupnosti. Ko je v drugi polovici 19. stoletja nemško podoba Ljubljane začela nadomeščati slovenska, je tamkajšnje meščanstvo poskušalo prebuditi množično priseganje na ikone nove (slovenske) kolektivne identitete. V takšnem ozračju je število javnih spomenikov začelo hitro rasti: tisti možje, ki so na ta način postali 'pomembni', so s svojimi idejami vred postali duhovno izročilo slovenskega naroda in ob tem, ko je bil njihov lokalni značaj potisnjen v ozadje, pomagali ustvarjati občutek o obstoju skupnosti. Eden glavnih zagovornikov postavljanja spomenikov, Lovro Toman, je leta 1858 zapisal:

»Vsak spominek, ki ga narod imenitnim možem stavi, ga tudi sebi stavi, ker spominek kaže, da se je narod zavedil svoje dolžnosti, svojega poklica, svoje moči, da je spoznal pomembo take stavbe, ki je priča hvaležnosti in spodbada k enacemu, slavo zaslužljivemu načinu.«⁴

Preteklost, ki so jo utelešali kipi uglednih meščanov, so potrebovali predvsem tisti, ki so skušali prebuditi nacionalno zavest, da bi ta izdvojila pomembne dosežke in določila pravo vrednost slovenske kulture. Skozi objektivizacijo nacionalnega duha in prepoznavanje tistih, ki so ta duh utelešali, je bila z 'nacionalnimi spomeniki' ustvarjena trajna podoba, ki je poudarjala dolgotrajnost in nepretrganost. Nacionalni spomeniki simbolizirajo in opozarjajo na obstoj vezi v skupnosti: kot taki so prispevali h kulturni homogenizaciji Slovencev in zarisovanju ločnic med njimi in ostalimi. V tem procesu je bila ključna izbira 'junakov,' časa in kraja postavitve spomenika ter umetnikov, ki so jih ustvarjali. Spomeniki naj bi predstavljali materialni izraz in temelj samozvesti slovenskega naroda ter zagotovilo za njegovo pomembnost in odličnost. Mariborski odbor za postavitve spomenika škofu Slomšku je tako leta 1865 bralce *Novic* naslovil z naslednjimi besedami:

»Vsi izobraženi narodi nekdanji kakor sedanjí so postavili javne in dragocene spominke možem, kateri so bili naroda svojega dika in ponos; za njimi ne sme nikakor zaostati slovenska omika /.../ pristopimo brez razločka vsi in pokažimo svetu, da smo vredni in sposobni, da kakor narod živimo, kakor narod se čutimo in kakor narod v kolo ravnopravnih narodov stopimo.«⁵

Takoimenovani nacionalni spomeniki so za narod predstavljali oprijemljivo vez z zgodovinsko pomembnimi osebnostmi. Ljudem so pomagali oblikovati njihov odnos do preteklosti in jim dali občutek zgodovine. Brez njih bi bili Slovenci kot 'narod brez zgodovine', kajti domnevno bi bili brez občutka lastne identitete in predstave o časovni sovisnosti dogodkov. Zagovorniki postavitve kipov pomembnim Slovincem so preteklost izkoriščali tako za doseganje svojih ciljev kot za svoje vodilo. Predstavili so nove ideje in vrednote ter jih napolnili s čustvi; ustvarili so novo podobo sveta, ki je nato služila kot temelj percepcije in dejanj. S pomočjo 'nacionalnih spomenikov' so tako nekateri posamezniki spremenjeni v podobo naroda, ki jo je bilo mogoče občudovati, se iz nje učiti in se zanjo, navsezadnje, tudi boriti. Ali kot je zapisal Davorin Trstenjak:

»Tudi mi moramo pokazati, da kakor drugi narodi tudi mi častimo može, kateri s svojim bistrim duhom in s svojo mogočno besedo segnili v dušo svojega naroda, da se je zavedel in slavno razvijati začel svoje dušne moči. Zapomnite si narodno prislovico: Kdor ne poštuje sam sebe, ga tudi ne poštujejo drugi.«⁶

'Cel svet je lahko sram...'

Ob oživiljanju nacionalnih in etničnih povezav se praviloma pokaže potreba po simbolnem povezovanju s preteklostjo,⁷ ki služi kot živ vir glavnih sestavin nacionalnih mitologij.⁸ V devetnajstem stoletju je bil slovenski nacionalizem izrazito apolitičen in je svoje delovanje usmerjal predvsem na področje kulture. Prednost je dajal piscem, kot so bili prvi slovenski pesnik Valentin Vodnik (1758–1819), najpomembnejši slovenski pesnik, France Prešeren (1800–1849), ter utemeljitelj slovenske pisane besede, Primož Trubar (1508–1586). Znani ameriški vojni poročevalec, William Shirer, ki je 10. marca 1938 obiskal Ljubljano, jo je imenoval *»mesto, ob katerem je lahko cel svet sram«*. Dejal je, da je bilo v Ljubljani *»polno kipov, a niti eden vojaka. Ta čast je bila*

⁴ Lovro Toman Kamnogorski, O Vodnikovem godu; *Novice*, 27. januarja 1858, str. 29–30.

⁵ Mariborski odbor za spomenik Slomšku, Poziv pomagati k stavbi spominka v čast pokojnemu knezu in vladiki lavantinskemu Antonu Martinu Slomšku; *Novice*, 6. decembra 1865, str. 396.

⁶ Trstenjak, 1858; str. 1–2.

⁷ David Lowenthal, *The Past Is a Foreign Country*; str. 396.

⁸ David Lowenthal, *Possessed by the Past. The Heritage Crusade and the Spoils of History. The Free Press, New York and London 1996*; str. 58.

izkazana samo pesnikom in mislecem.⁹ Shirer ni mogel vedeti, da je slovensko liberalno meščanstvo kulturo uporabljalo kot del strategije, s katero so želeli ljudi, ki so bili do leta 1848 politično neopredeljeni, prepričati v obstoj njihove nacionalne identitete. Zdi se tudi, da si je mnenje o ljubljanskih kipih izoblikoval, preden si jih je vse ogledal, kajti do konca 80-ih let 19. stoletja je bil najbolj znan kip v mestu tisti avstrijskega feldmaršala, grofa Johanna Josefa Radetzkega (1766–1858). Maršal Radetzky je bil tesno povezan s Slovenijo: poročen je bil z grofico Frančiško Strasold, rojeno na Kranjskem, in tam podedoval precejšnje imetje; na tej osnovi so mu bile leta 1807 tudi podeljene deželne pravice na Kranjskem. Bil je zelo priljubljen med slovenskimi vojaki in deležen njihovega popolnega zaupanja. Njegovo junaštvo so opevale ljudske pesmi, na primer:

*»Radecki je en prav' gospod
On bo premagal zmir pousod...«¹⁰*

Johann Josef Radetzky (Fotografija je iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana)

Leta 1852 so prebivalci Ljubljane v parku Zvezda postavili kip grofa Radetzkega v maršalski uniformi v naravni velikosti. Kot je pojasnjeval napis na podstavku, je kip prikazoval maršala med bitko z Italijani 1849, kako hrabri vojake z obljubo, da bo bitka kratka. Šest let kasneje je mestna uprava ugotovila, da kip, ki je bil samo odlitek, ni bil dovolj ugleden spomenik. Zato so pri slavnem dunajskem kiparju, Antonu Dominiku Ferkornu, naročili nov doprni kip Radetzkega. Kip v naravni velikosti so shranili v mestnih depojih, kjer je ostal do leta 1882, ko so ga ponovno postavili pred Tivolskim gradom. Doprsni kip, ki ga je izdelal Ferkorn, je feldmaršala prikazoval z mešanico izrazitega realizma – z njegovo uniformo in medaljami – in romantičnega žara – Radetzky je bil upodobljen s krono iz lovorja, ki je simbolizirala bleščeč uspeh in zmago. Stroški ponovne postavitve spomenika niso bili ravno zanemarljivi, toda z njim je bil Ljubljani vrnjen njen prvi reprezentativni javni spomenik, česar so se meščani razveselili.¹¹

Če naj bodo ideali uradne zgodovine trajni, jih je potrebno ohranjati s svečanostmi in spominskimi slovesnostmi.¹² V skladu s tem je Radetzkyjev spomenik postal središče številnih prireditev in svečanosti, ki so povzdigovalle prestolnico Vojvodine Kranjske in simbolizirale njeno zvestobo habsburški kroni. Po drugi strani pa je spomenik zaradi vloge, ki jo je kot svečano prizorišče imel, postal priljubljena točka razigranih študentov, ki so si ponoči na njegov račun privoščili marsikatero šalo. Ob neki priložnosti so tako okrog spomenika drugo vrh druge naložili vse klopi iz parka Zvezda, tako da je nastala nekakšna lestev. Dva študenta sta se po njej povzpela do Radetzkega, sedla okobal na ramena starega avstrijskega feldmaršala in mu z obeh strani delila klofute. Ostali so ju navdušeni opazovali. Ko so slišali, da se bližajo orožniki, so seveda zbežali.¹³

Uradna zgodovina je bolj odsev aktualnih političnih in družbenih odnosov kot pa pra-

⁹ William L. Shirer, *Berlin Diary. The Journal of a Foreign Correspondent 1931–1941*. Little, Brown and Company, Boston 1988; str. 95.

¹⁰ Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*. Družba sv. Mohorja, Celje 1928; str. 714.

¹¹ Špelca Čopić, Damjan Prelovšek in Sonja Žitko, *Outdoor sculpture in Ljubljana*. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1991; str. 24, 25.

¹² Paul A. Shackle, *Public Memory and the Search for Power in American Historical Archaeology*. *American Antiquologist* 2001/103 (3; str. 655–670); str. 660.

¹³ Henrik Tuma, *Iz mojega življenja*. Naša založba, Ljubljana 1937; str. 62.

va rekonstrukcija preteklosti. S spreminjanjem družbenih, političnih in ideoloških razmer se spreminja tudi kolektivni spomin.¹⁴ To pojasnjuje, zakaj po revolucionarnih prevratih nekateri spomeniki ne ustrezajo več novemu zgodovinskemu in ideološkemu družbenemu kontekstu. Uničevanje teh spomenikov je običajno eden od pojavov, ki spremljajo ali celo povzročijo zgodovinske spremembe. Ko so se v evropskih državah vzpostavljali demokratični sistemi, so bili v večini stari simboli monarhije zavrženi.¹⁵ Najbolj spektakularen primer uničevanja starih in postavljanja novih spomenikov predstavlja napad na Bastiljo leta 1789, s katerim se je začela francoska revolucija. Temu primerno je bila tudi usoda Radetzkega kot slovenskega junaka kratkega veka. V noči na 30. december 1918 sta dva 'rodoljuba' podrla kip pred Tivolskim gradom, v isti noči pa je bil odstranjen tudi njegov doprnski kip iz parka Zvezda.

Ker sami ne morejo govoriti, so spomeniki potrebovali tolmače. Radetzkyjeva spomenika v parku Zvezda in pred Tivolskim gradom sta izražala avstrijski patriotizem slovenskega in nemškega prebivalstva Ljubljane. Toda položaj se je spremenil z naslednjim spomenikom, posvečenem Anastasiusu Grünu, Antonu Alexandru grofu Auerspergu (1806–1876), pesniku in politiku, čigar začetno naklonjenost Slovincem je na stara leta zamenjala podpora prevladi nemškega jezika in kulture v vseh avstrijskih deželah. Slovenci so se začeli zbirati ob spomeniku Valentina Vodnika, Nemci pa ob spomeniku Anastasiusa Grüna. Leta 1862, ko so Nemci še vedno imeli večino v mestnem svetu, je bil Grün razglašen za častnega meščana Ljubljane, toda do leta 1886 se je položaj precej spremenil in takrat je mestni svet zavrnil sodelovanje na proslavi ob obletnici njegove smrti. Mestni svetniki so sicer izrazili spoštovanje do Anastasiusa Grüna kot pesnika, toda hkrati izjavili, da ni pravih razlogov za njihovo sodelovanje na proslavi v čast njegovega političnega delovanja.¹⁶

Ker se sami vedno določamo v odnosu do drugih, je naša identiteta v odvisnosti do teh drugih in njihove identitete. Ko so v družbi v igri pomembna vprašanja in interesi, lahko delitve med Nami in Njimi vodijo v nasprotja in konflikte, dejanja pa največkrat sledijo miselnim procesom identifikacije.¹⁷ V prid temu je tudi dejstvo, da pri poudarjanju lastnih vrlin vedno namigujejo na slabosti drugih. Dejansko so ob različnih priložnostih Nemci Grünov spomenik okrasili z

rožami in venci s trakovi v nemških nacionalnih barvah; Slovenci so tovrstna dejanja razumeli kot izzivanje njihovih nacionalnih čustev in so nanja občasno odgovorili z mazanjem spomenika z nesnago. Ljubljanski časopisi poročajo o več tovrstnih dejanjih (glej npr. *Slovenec*, 14. marec 1904, 11. april 1906 in 17. september 1908; *Slovenski narod*, 11. april 1906). Kmalu po koncu prve svetovne vojne in propadu Dvojne monarhije je bil Grünov relief umaknjen, leta 1924 pa je Nemški viteški red ob prvem Marijanskem kongresu v Ljubljani prazno mesto zapolnil z basreliefom Device z Detetom, ki je še vedno na tem mestu.¹⁸

'Duševni spomeniki' proti 'kamenitim in železnim možiceljnem'

Ob tem, ko je niz 'nacionalnih spomenikov' v 19. in 20. stoletju pogosto spreminjal podobo Ljubljane, je njihov poglavitni namen ostajalo kovanje nove kolektivne identitete, kot ga je domnevno narekovala zgodovina. Najvažnejši stopnji pri oblikovanju te identitete sta bili najprej modernizacija, ki jo je vodilo slovensko liberalno meščanstvo, in pol stoletja kasneje komunistična revolucija. Obe sta predstavljali radikalen prelom z zgodovino. S postavitvijo spomenika Vodniku, Prešernu in Trubarju je župan Ivan Hribar želel modernizirati mesto, zagotoviti njegov gospodarski in kulturni razvoj ter izboljšati življenjski standard. Z igranjem na karto kulture sta Hribar in mestni svet, v katerem je večina pripadala njegovim liberalcem, upala, da bosta okrepila slovensko identiteto Ljubljane in njeno vlogo prestolnice slovenskega nacionalnega ozemlja. Ko je leta 1896 sprejel svoj položaj, je Hribar dejal, da je njegova 'sveta dolžnost,' da kot najvišji uradnik upošteva dejstvo, da je prebivalstvo Ljubljane v veliki večini slovensko. Tako ni nobeno presenečenje, da se je 1903 njegov odbor za postavitev spomenika Prešernu na javnost obrnil z naslednjim vprašanjem: »Ali ne bo ta Prešernov spomenik javen dokaz, plastičen dokaz slovenstva naše bele Ljubljane?«¹⁹

¹⁴ Teskl in Klitmo, 1995; str. 2.

¹⁵ Raymond Firth, *Symbols. Public and Private*. George Allen & Unwin Ltd., London 1973; str. 328–367.

¹⁶ Špelca Čopić, Damjan Preloušek in Sonja Žitko, *Outdoor sculpture in Ljubljana*; str. 28 in Janez Kos, *Glejte ga, to je naš Prešeren!* Kiki Keram, Ljubljana 1997; str. 14.

¹⁷ Zdzisław Mach, *Symbols, Conflict, and Identity. Essays in Political Anthropology*. State University of New York Press, Albany 1993; str. 10.

¹⁸ Špelca Čopić, Damjan Preloušek in Sonja Žitko, *Outdoor sculpture in Ljubljana*; str. 28.

¹⁹ Janez Kos, *Glejte ga, to je naš Prešeren!*; str. 19, 20.

Toda nacionalnost je politični fenomen, posebno, ko je v boju za oblast uporabljen protitistim, ki jih je mogoče prepoznati kot kulturno drugačne.²⁰ Če so zagovorniki narodnega 'prebujenja' želeli izoblikovati slovenski narod, so se morali za nekaj zavzemati, tako v kulturnem kot političnem smislu: to je nujno pomenilo, da so morali razlikovati med Slovenci in Neslovenci. V skladu s tem spomeniki zgodovine niso zgolj postavljali na ogled, ampak so pomagali ustvariti posebno vrsto zgodovine, ki so ji nato sami tudi dajali veljavo. Navzven so navidezno ustvarjali novo podobo slovenske skupnosti, slavne in večne, takšne, ki ima v odnosu do drugih skupin zgodovinsko poslanstvo in pravice. Pisatelji niso bili dragoceni samo kot simbolni dokaz za to, da sodi Slovenija v družino civiliziranih narodov, ampak tudi kot simboli transcendence, s pomočjo katere je bilo mogoče pozornost odvrniti od političnih spopadov znotraj skupine in jo preusmeriti na tiste zunaj nje. Razvijajoče se slovensko meščanstvo, ki še ni bilo dovolj močno, da bi se lahko kosalo z nemškim, si je prizadevalo zadržati nemški *Drang nach Ost*. S poskusom prevzema nadzora nad preteklostjo je skušalo legitimizirati svoj položaj in upravičiti svoje zahteve.²¹

Prvi predlog za postavitev spomenika Valentinu Vodniku se je pojavil v času praznovanja stoletnice pesnikovega rojstva. Matija Majar je izrazil zadovoljstvo, da je bilo za Vodnikov spomenik zbranih 1100 goldinarjev, in dejal, da je bilo to »dosta radostno znamenje, da rodoljubje pri nas ni samo prazdno slovo,« kajti spomenik naj bi bil »na čast i spomen pisatelja i na korist i prosvetu plemena slovenskoga«. Menil je, da bi bil najprimernejši duhovni spomenik in ne struktura iz železa in kamna:

»Kaka korist bi nam pak bila, ako bi se postavila soha (štatua), ktera bi segla, ali hočeš, do samih oblakov? Bil bi to spomenik mertev. Zasluge Valentina so duševne, pa i spomenik njegov budi duševen, da razširja rodoljubje i prosvetu u narodu našem. Spomenik ne sme biti mertev, nego živ, kteri bi raste, vsakoga leta procvetal i sadje rodil, kteri bi vsakoga leta govoril i spo-

menjal Valentina Vodnika, kteri bi probudjeval k prosveti, rodoljubju i k ljubezni do jezika slovenskoga dijake (študente) naše«.

Po Majarjevem mnenju bi bilo to mogoče doseči na način, da bi letne obresti od zbranega denarja porabili za nakup knjig, ki bi jih nato na posebni slovesnosti podarili najboljšim študentom za govor v čast Valentinu Vodniku. Na ta način bi bil Vodnikov spomenik *'Živ i duševen'*, medtem ko bi *'kamenit ali železen možicel'* koristil zgolj kamnoseku ali kovaču.²²

S tem mnenjem so se strinjali tudi nekateri drugi, ki so sodelovali v razpravi. K. Žavčanin je na primer trdil, da tisti, ki ga zanimajo dela velikih slovenskih mož, »ne bo po tergih in po ulicah zanje popraševal; šel bo pod okenca naših knjigoteržcov, šel bo k našim antikvarom, šel bo v naše arkive, šel bo v naše muzeje!«²³ Toda za tiste, ki so menili, da verjamemo samo tistemu, kar tudi

Valentin Vodnik (Fotografija je iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana)

²⁰ Zdislaw Mach, *Symbols, Conflict, and Identity*; str. 14.

²¹ Marc Ferro, *The use and abuse of history, or, how the past is taught*. Routledge & Kegan Paul, London 1984; str. VII.

²² Matija Majar, *O spomeniku Vodnikovem*; *Novice*, 6. oktobra 1858, str. 316–317.

²³ K. Žavčanin, *O zadevi Vodnikovega spomenika*; *Novice*, 24. novembra 1858, str. 372.

vidimo, 'duševen spomenik' seveda ni bil dovolj. Tako je denimo Josip Novak zavrnil Majarjevo prepričanje, rekoč:

»Saj so tudi drugi narodi stavili in še stavijo svojim slavnim možem enake spomenike, pa ni jim še noben očital te potrate. Nekak čaroben duh veje okol tacega spomenika, zbuja se visoko in nežne misli v obraženem človeku, ki stoji pred podobo slavnega moža.«²⁴

Zbiranje sredstev za spomenik Valentinu Vodniku se je začelo leta 1858, toda kljub veliki domoljubni vnemi je bil denar zbran šele leta 1889. Zbirali so ga predvsem na posebnih prireditvah, kjer so ljudje nacionalni duh izražali s petjem državne himne in vihtenjem nacionalne zastave, recitiranjem pesmi, igranjem živih slik, a tudi na številne druge načine. Organizacijski odbor za postavitve Vodnikovega spomenika je odločil, da morajo prvi slovenski narodni spomenik ustvariti slovenski um in slovenske roke, s čimer bi poudarili pomen slovenske ustvarjalnosti. Za postavitve spomenika so izbrali prostor pred vhodom v gimnazijo, ki je stala na današnjem Vodnikovem trgu, s čimer so poudarili Vodnikovo vlogo pri razvoju slovenske šole. Predvidevali so, da bo *»slovenska mladost zmiraj pred očmi imela obudovavca k velicemu namenu.«²⁵*

Blut und Boden

Slovenski 'nacionalni spomeniki' so bili sami po sebi umetniška dela, vendar pa so bili tudi 'nekaj več' kot umetnost. Poosebljali so slovenski narod, njegovo stanovitnost in neomajnost, na drugi strani pa so s svojo podobo jamčili za nacionalno identiteto. Lovro Toman je predlagal postavitve prvega spomenika Francetu Prešernu leta 1850, le leto po pesnikovi smrti. Sčasoma je prizadevanja za postavitve spomenika podpiral večji del slovenske javnosti. Z Dunaja je Matija Murko leta 1890 pozval Slovence, naj ne izgubljajo energije za postavljanje spomenikom lokalno pomembnim možem, ampak naj namesto tega usmerijo pozornost na tiste, ki so *»prava dika vsem Slovincem«*. Menil je, da predstavlja spomenik Prešernu *»nov znak duševnega edinstva našega po zgodovini in okolnostih razkosanega naroda«*. Ker je bil eden pglavitnih namenov 'nacionalnih spomenikov', da razdelijo družbo na dobre in slabe, določijo nasprotnike Slovenije ter proti njim usmerijo narodove misli, čustva in dejanja, ga je povezal z mislijo, da predstavljajo Slovenci *»trden jez Nemcem, ki hočejo na Jad-*

ran«²⁶ Takšno razmišljanje je bilo v 19. stoletju v Evropi precej razširjeno. Britanski kipar Benjamin Robert Haydon je denimo leta 1808 zapisal v svoj dnevnik, da je napravil osnutek ideje, ki se mu je porodila v Dovru, ideje *»o velikanskem kipu Britanije in njenega Leva na Shakespearovi kleči, natančno nasproti francoske obale.«²⁷*

Ko si nacionalna skupnost pridobi ozemlje, postane središče sveta in dobi atribute svétega. Ne vzame si zgolj pravice do poselitve določenega prostora, ampak tudi pričakuje, da je ta pravica ekskluzivna, ali da ima sama vsaj neomejeno oblast nad tem ozemljem.²⁸ Zbiranje sredstev za Prešernov spomenik se je tako kmalu sprevrglo v politično akcijo, oziroma se je, natančneje povedano, spremenilo v politično akcijo s kulturnimi sredstvi. To je bilo zelo očitno ob slovesnem odkritju spomenika 10. septembra 1905. Časopis *Slovenski narod* je objavil članek z naslovom *Dragim gostom v pozdrav*, ki ga je verjetno napisal Ivan Hribar. Avtor je dejal, da so slovanski gostje (župani slovanskih prestolnic ter predstavniki slovanskih univerz, akademij in različnih društev) s svojim prihodom v Ljubljano pokazali, da slovenski narod v svojih prizadevanjih ni osamljen in da so vsi Slovani kot *»ena velika družina, ki jo spajajo v nerazdružno celoto vezi bratstva in ljubavi«*. Izrazil je tudi upanje, da bodo Slovenci, spodbujeni z 'moralno in dejansko' podporo slovanskih bratov, postali gospodarji na svoji zemlji.

»Tu ob spomeniku duševnega velikana, ki je že zdavnaj postal last vsega slovanstva, se naj še tesneje sklenejo vezi, ki družijo mali narod slovenski z večimi in srečnejšimi njegovimi brati, poglobi se naj medsebojna ljubav in plemenita ideja slovanske vzajemnosti v mogočen zubelj, iz katerega bo črpal narod slovenski novih sil in moči za težek boj, ki ga bje s številnimi svojimi nasprotniki.«

²⁴ Josip Novak, *O Vodnikovem spomeniku*; *Novice*, 10. novembra 1858, str. 356.

²⁵ Fran Levec, *Vodnikov spomenik v Ljubljani*; *Ljubljanski zvon*; str. 765 (let. 1888), 446 (let. 1889).

²⁶ Matija Murko, *Fr. Prešeren. Slavnostni govor dr. M. Murka pri Prešernovi devetdesetletnici na Dunaju, dne, 3. grudna 1890*; *Ljubljanski zvon*, str. 81–87.

²⁷ Tom Taylor (Edited and Compiled), *Life of Benjamin Robert Haydon, Historical Painter. From His Autobiography and Journals*. Longman, Brown, Green, and Longmans, London 1853; str. 108.

²⁸ Zdzisław Mach, *Symbols, Conflict, and Identity*; str. 173, 174.

France Prešeren (Fotografija je iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana)

V svojih govorih so slovanski govorniki poudarjali slovansko enotnost in izražali podporo Hribarjevemu političnim prizadevanjem. Po plovki se je množica zbrala okrog spomenika, zakritega z zastori. Po nastopu zbora je zbrane nagovoril slavnostni govornik dr. Ivan Tavčar. Prešerna je primerjal z velikim hrastom, čigar korenine segajo globoko v zemljo in čigar vrhovi se dotikajo neba. Dejal je, da je odkritje spomenika *»tudi praznovanje panslavizma, dejstvo, ki ga ne skrivamo in ga ne želimo skrivati pred nikomer«*. Poudaril je, da je spomenik postavil slovenski narod in da so ga Ljubljani zaupala slovenska srca.

»Tako bode stal spomenik Franceta Prešerna v srcu naših pokrajin! Stražar bode slovenskega značaja teh pokrajin! Ne čas, ne rja ga ne smeta razglodati! Kot sveto dediščino zapuščamo ga svojim potomcem! In ti ga naj obdajo kakor

*bojna četa, katera odbija vse naskoke na očetno zemljo tako od severa, kakor od juga!«*²⁹

Do konca dni

Župan Hribar se je zagovornikom postavitve spomenika avstrijskemu cesarju Francu Jožefu I. (1830–1916) pridružil predvsem zaradi političnih ambicij. Leta 1895, ko je po velikem potresu cesar obiskal opustošeno mesto, so se mestne oblasti odločile, da mu s postavitvijo spomenika v glavnem mestu dežele na viden in trajen način zahvalijo za prijaznost, ki jo je izkazal z obiskom.³⁰ Kot pravi Hribar, pa je bil glavni razlog za postavitev spomenika Francu Jožefu *»zainteresovati cesarja za slovenski narod in ga napraviti pokroviteljem slovenskih narodnih teženj«*. Hribar je tudi povedal, kako se je ideja izplačala: *»Že v dobi, ko je ta spomenik stal, je cesar Fran Josip, ki ni imel nikdar darežljive roke za naše narodne težnje, za stavbo nemškega gledališča, te bojeve postojanke po Kranjski hranilnici umetno vzdrževanega nemštva v deželi, daroval 10.000*

Franc Jožef (Fotografija je iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana)

²⁹ Janez Kos, *Glejte ga, to je naš Prešeren!*; str. 136.

³⁰ Ivan Hribar, *Stavbnemu odseku in odseku za olepšavo mesta občinskega sveta v Ljubljani. Rokopis iz leta 1903 v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Reg. I., fasc. 2021; Spomenik Francu Jožefu, fol. 397.*

kron. To sicer ni bilo veliko. Bilo je pravzaprav bogatega cesarja beraško darilo; vendar pa dovolj, da je jasno pokazalo, koliko je bila vredna vedno in vedno ponavljana fraza, da vse 'svoje' narode enako ljubi.³¹

Ljubljanski mestni svet je za izdelavo spomenika namenil 20.000 kron. Na zborovanju slovenskih županov, 18. avgusta 1898, je bila sprejeta odločitev, da naj bi vse slovenske občine Kranjske, Štajerske, Koroške in Primorske prispevale sredstva za spomenik, »da se tako dá duška slovenskega naroda čutilom hvaležnosti do onega vladarja, pod čegar žezlom se je ta narod probudil k novemu življenju«.³² Leta 1903 so izvedli natečaj, na katerem so lahko sodelovali samo slovenski in hrvaški kiparji in na katerem je zmagal Svetoslav Peruzzi. Peruzzijeva zasnova spomenika je bila zelo preprosta: sestavljal ga je romboedrski podstavek, na katerega je bil postavljen doprski kip cesarja in klečeča ženska figura, ki je predstavljala Ljubljano. Številni sodobni strokovnjaki so menili, da so se mestne oblasti, t.j. njihov odbor, odločile preprosto za najcenejšo ponudbo, ki, kot je 7. januarja 1904 zapisal *Slovenec*, dnevnik z najvišjo naklado, »ni prav nič monumentalna«. 8. marca je isti časopis razočaran potožil:

»Mali narod smo z žalostno usodo. Književnosti nam nečje priznati nasprotniki, zdaj naj jim pa še sami potisnemo orožje v roko, da nam tudi umetnosti ne bodo, s tem, da zavržemo dobro delo, ki bi nam bilo tudi pred tujci v čast in ponos – ter da stavimo kipce, ki kažejo vso našo revščino tudi poznejšim rodovom. Ali bi ne kazalo vklesati v vsak naš spomenik: Ta je tako žalosten, ker je bila le tako beraška svota na razpolago! Tudi v umetnosti velja: aut Cesar aut nihil!«

Na razkošni slovesnosti ob odkritju spomenika so bili navzoči predstavniki cerkvenih, posvetnih in vojaških oblasti, ljubljanskega občinskega sveta, gasilske brigade, filharmonije, sodnih oblasti. Igrala je vojaška godba na pihala. Dogodku je prisostvoval tudi knezoškof Jeglič, ki je pred tem zapisal v svoj dnevnik: »Dne 4. oktobra 1908 se bo odkril spomenik cesarju pred justično palačo. Glavno ulogo bodo imeli Hribar, Triller in sploh pristaši svobodomiselnih stranke: meni se gabi v takem društvu sodelovati rad bi se odtegnil in šel v Šmihel pri Novem mestu, kjer bo velika rožnovenška slovesnost, da pa ne bom zaupit kot nepatriotičen, sem deželnemu predsedniku danes pisal, kaj nameravam in ga poprašal, bi li on

mojo nenazočnost smatral kot pregreško zoper patriotično mojo dolžnost: v tem slučaju bi ostal v Ljubljani.«³³

Naslednje leto je cesarjev spomenik, ki je stal pred sodiščem, igral pomembno vlogo v volilni kampanji. 17. aprila je dr. Šuštaršič govoril na shodu Slovenske ljudske stranke v Unionski dvorani. Sodeč po povzetku njegovega govora v *Slovencu* naslednji dan, so bili spomeniki najjasnejši pokazatelj vpliva Liberalne stranke v Ljubljani:

»Poglejmo cesarjev spomenik! Če bi bil jaz vlada, bi bil prepovedal, da se našemu cesarju tak spomenik postavi! (Klici: Res je! To je škandal!) Ta spomenik je razžaljenje cesarja! (Klici: Tako je! Res je!) Ali je to naš cesar? Jaz sem enkrat poznal nekega starega postreščka, ki je bil podoben tistemu 'cesarju', ki so ga liberalci postavili pred justično palačo. (Velika veselost.) Če bodo naši unuki ta spomenik gledali, bodo imeli čisto napačno predstavo o tem, kakšen je bil naš cesar. Eden prvih predlogov v bodočem občinskem svetu bo moral biti, da se 'cesarjev' kip, ki se zdaj nahaja pred justično palačo, odstrani in postavi v muzej. To bo Hribarjev kot v muzeju! (Burna veselost.) Pod kip bo treba postaviti tablo z napisom: Tega 'cesarja' so v Ljubljani postavili, ko je bil župan Ivan Hribar. (Velikanska veselost.)«

V nemirnih časih je bil spomenik pogosto tarča tistih, ki so menili, da imajo povedati kaj pomembnega in da bilo najprimerneje, če bi sporočilo pustili na cesarjevem spomeniku. Ob cesarjevem rojstnem dnevu (18. avgusta) leta 1910 so tako denimo ob spomeniku našli 'svojevrstno vazo' ali pač – povedano z drugimi besedami – nočno posodo.³⁴

Še en spomenik so cesarju Francu Jožefu I. postavili med prvo svetovno vojno ob ljubljanskem gradu v čast njegovega šestinosedesetega rojstnega dne. V tedanjih razmerah je spomenik vlil še dodatnega patriotizma. 18. avgusta 1916 je *Slovenec* objavil dolgo poročilo o praznovanju v Ljubljani in odkritju spomenika cesarju

³¹ Ivan Hribar, *Moji spomini. II. del. Slovenska matica, Ljubljana 1983/84; str. 114, 115.*

³² Ivan Hribar, *Stavbnemu odseku in odseku za olepšavo mesta občinskega sveta v Ljubljani. Rokopis iz leta 1903 v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Reg. I., fasc. 2021; Spomenik Francu Jožefu, fol. 397.*

³³ Anton Bonaventura Jeglič, *Dnevnik. Nadškofjski arhiv Ljubljana, Zbirka Škofjskega arhiva Ljubljana, Dnevnik škofa Jegliča 1908–1912, škaila 13/1c; str. 47 (leto 1908).*

³⁴ Ivan Hribar, *Moji spomini. II. del; str. 115.*

ob Ljubljanskem gradu, kar da je oboje potekalo »brez posebnega šuma, a s tem globokejšimi notranjimi čustvi in s ponosom. Da, s ponosom, da smo Avstrijci, sinovi države, ki ima, kakor nobena druga, čudovito moč za vse njene narode«. Spomenik je bil ovit z železnimi verigami kot simbolom »železne naše volje v železnem času«. Župan Ljubljane, dr. Ivan Tavčar, je v imenu mesta prevzel skrb za spomenik ter v slovenščini in nemščini povedal:

»V imenu deželnega stolnega mesta Ljubljane izjavljam, da sprejme naša občina ta na njenem svetu postavljeni spomenik, (na katerem pa se naj napravi tudi primeren slovenski napis) v svojo oskrbo, ter obljubljam, da bode mesto nad tem pomnikom dinastične zvestobe prebivalstva te vojvodine z ljubeznijo in vestnostjo vse večne čase čuvalo.«

Kot ugotavlja Shackle,³⁵ se pri ljudeh spomini, povezani z zelo opaznimi predmeti, nenehno nanovo oblikujejo, spreminjajo in zbujajo dvom. Zato je 'nepopisno veselje', ki je napolnjevalo slovenska srca v času prve svetovne vojne, izginilo v trenutku, ko je bilo sovražnosti konec: neznani domoljubi so porušili oba cesarska spomenika.

Kip jezdeca na konju

Prva svetovna vojna je pustila za sabo ogromno mrtvih in ranjenih. Prelivanje krvi se je končalo z velikimi spremembami na geopolitičnem zemljevidu Evrope, med katerimi je bil najvidnejši propad Dvojne monarhije. Hvaležnosti do cesarja je bilo s tem konec: sklenjeno je bilo, da je potrebno kip porušiti, leta 1926 pa ga je nadomestil spomenik Frana Miklošiča, po mnenju mnogih največjega jezikoslovca 19. stoletja. Slavni učenjak, strokovnjak za slovanske jezike, je bil med Slovenci posebno priljubljen po vojni, ker si je za časa svojega življenja prizadeval za združitev vseh Slovencev in za enakopravnost jezika v šoli ter uradih. Toda uradniki so odločili, predvsem zaradi varčevanja, da bodo Miklošičev doprsni kip postavili kar na podstavek, na katerem je prej stal cesarjev kip. Stari napis so izbrisali, kamnosek pa je izklesal novega. Na podstavku sta ostala dva državna orla ter klečeča ženska, ki v eni roki drži grb Ljubljane, z drugo pa z lovorjevim vencem sega proti liku nad sabo. Na zadnji strani spomenika je basrelief žrtev potresa v letu 1895.³⁶

Po razpadu Avstro-Ogrske je bil večji del slovenskega ozemlja priključen novi državi, Kralje-

Peter I. Osvoboditelj (Fotografija je iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana)

vini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ta je združevala večino južnih Slovanov. Slovenci so v novi državi, v kateri so živeli skupaj s slovanskimi rojaki, lažje zadihali, kajti po stoletjih so se končno osvobodili nadvlade Avstro-Ogrske, ki so jo sedaj imenovali 'ječa narodov'. Z zadovoljstvom so ugotavljali, da jih nova država ni zgolj rešila izpod 'večstoletnega jarma', ampak jim je končno omogočila uresničenje starodavnih sanj. Globoka čustva, ki so v tem času prevevala ljudstvo, so svoj izraz našla v spomeniku človeku, ki je simboliziral uresničenje njegovih sanj, kralju Petru I. (1844–1921), imenovanemu 'Osvoboditelj'. Za najprimernejši način izražanja spoštovanja ljudstva do svojega vladarja so veljali kipi jezdeca na konju.³⁷ Spomenik naj bi trajal 'večno', zato so ga odlili v bron in postavili pred mestno hišo.

³⁵ Paul A. Shackle, *Public Memory and the Search for Power in American Historical Archaeology*; str. 657.

³⁶ Čopić, Špelca, Damjan Prelovšek in Sonja Žitko, *Outdoor sculpture in Ljubljana. Ljubljana, Državna založba Slovenije*; str. 84.

³⁷ George Cleghorn, *Remarks on the Intended Restoration of the Parthenon of Athens as the National Monument of Scotland*. Edinburgh: Archibald Constable and Co.; London: Hurst, Robinson, and Co., 1824; str. 170.

Po smrti kralja Petra je prestol zasedel njegov sin Aleksander I. (1888–1934), ki je Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev preoblikoval v Kraljevino Jugoslavijo, s čimer si je prislužil vzdevek 'Zedinitelj'. Kot je leta 1940 zapisal Josip Pipenbacher, predsednik odbora za postavitve spomenika viteškemu kralju, se je Aleksander Zedinitelj »odločil zgraditi to, kar je že skozi stoletja bilo sen in želja najplemenitejših jugoslovanskih mož, namreč nacionalno zedinjenje vseh Jugoslovancov».³⁸ Tudi on si je zaslužil spomenik in v njegovo čast so enega postavili v Ljubljani. Izdelavo spomenika so zaupali najslavnejšemu slovenskemu kiparju, Lojzetu Dolinarju, ki je bil na javno naročilo za postavitve spomenika v Ljubljani dobro pripravljen, kajti že ob naročilu spomenika za kralja Petra je izdelal natančno študijo takšnega kipa. Mnogo let je skrbno proučeval podobo konja, poskušal ustvariti njeno popolno harmonijo z jezdecem in izdelati natančen kalup. Kljub temu da je kip slogovno sledil že zastarelim evropskim modelom, so ga vsi občudovali. Z višino šestih metrov na štirimetrskem podstavku je postal s svojo velikostjo in umetniško vrednostjo 'največji monument v slovenskih krajih'.³⁹ Novi spomenik z jezdecem na konju je vzbudil veliko navdušenje. Tako je denimo Martin Benčina napovedal:

Aleksander I. Zedinitelj (Fotografija je iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana)

»Tako ni dvoma, da smo z Dolinarjevim spomenikom kralju Aleksandru I. dobili Slovenci umetnino takih kvalit, ki bo še poznim zanamcem zgovorno pričala o stvariteljskih silah slovenskega naroda, bodočim zgodovinarjem pa, ki bodo v ohranjenih likovnih dokumentih pazno zasledovali našo lastno nacionalno noto, govorila o živi zvezi našega umetnika s celokupnim utripanjem našega narodnega življenja.«⁴⁰

Spomin na določene zgodovinske osebe in njihova dejanja po eni strani govori o obstoju skupnosti v času in prostoru, tj. o obstoju naroda, na drugi pa priča o moči in dosegu določenega političnega vpliva na nekem področju. Kralj Aleksander na konju je simboliziral stabilnost in varnost nacionalnih meja, kar je nekatere napeljalo k razmišljanju o postavitvi podobnega kipa v Mariboru, ki bi varoval severno mejo. 9. oktobra 1934 so Aleksandra I. v Marseillu ubili v atentatu. Sporočilo odbora za postavitve spomenika, ki so ga naslovili na vse Slovence in objavili 1. decembra 1934, se je glasilo:

»Temu vzponu naše volje, temu poveljanju našega imena in tej preizkušeni in poživljeni veri hočemo dati viden izraz in trajno sled s tem, da postavimo Njemu v Ljubljani in Mariboru dostojen likovni spomenik... njegova zunanja podoba, vklesana v trdo gmoto marmorja in bron, pa naj bo znamenje zmage nad uničujočo močjo Smrti. V Ljubljani, v tretjem prestolnem mestu države in glavnem mestu Dravske banovine, ki veže in spaja vse žile našega kulturnega in gospodarskega izživiljanja naj bo odsev in odraz z Njegovo pomočjo izvojevanje svobode, ki je sprostila vso prej po tuji sili potlačeno rast vse te naše dejavnosti. V Mariboru, v tem nekdanjem nam ugrabljenem in s silami vsega naroda spet osvobojenem taboru ob naši severni meji, pa naj bo večni stražar, v čigar varstvu bo svobodni narod lahko mirno užival blagoslovljeni plod svoje rodne zemlje. In naj bo tudi opomin: Tu ni prehoda!«⁴¹

Spomenik kralja Aleksandra I. na konju so odkrili 6. septembra 1940. V letu postavitve spomenika viteškemu kralju se je Evropa že znašla

³⁸ M. Maleš (ured.), Spomenik Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju v Ljubljani. Odbor za postavitve spomenika Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju v Ljubljani, Ljubljana 1940; str. 7.

³⁹ Prav tam, str. 19.

⁴⁰ Prav tam, str. 20.

⁴¹ Prav tam, str. 21.

v novi vojni. 6. aprila 1941 so sile Osi brez opozorila iz več smeri napadle Kraljevino Jugoslavijo in kmalu dosegle kapitulacijo njene vojske. Napadalci so si razdelili okupirano Jugoslavijo. Slovensko ozemlje je bilo razdeljeno med tri okupacijske sile (Nemčijo, Italijo in Madžarsko), medtem ko je bila prestolnica Ljubljana v italijanski coni. Čeprav presenečeni nad 'visoko ravno' kulture, ki so jo našli, so Italijani na precejšnje nezadovoljstvo njenih prebivalcev menili, da je Ljubljana premajhna za kip jezdec na konju. Visoki komisar Emilio Grazioli je skušal osebno pomiriti predstavnike slovenskih političnih krogov, ki so bili navzoči na zasedanju njegovega sveta, rekoč, da bodo spomeniki 'srbskim' kraljem kot 'umetniška dela' našli svoje mesto v muzeju.⁴² Italijanske oblasti so oba spomenika poleti 1941 dejansko tudi odstranile. Svoje 'kulturno poslanstvo' so opravili zelo natančno: neke noči v avgustu so razrušili podstavek Aleksandrovega spomenika ter kamenje in grušč odpeljali s tovornjakom.⁴³ Občutke, ki so jih ob tem dejanju imeli prebivalci Ljubljane, je zabeležil sodobnik v svojem dnevniku:

»Če bo stvar še kdaj aktualna, se ne ve. A s tem, da so ga podrli, so žalili slovensko čustvo, ne dinastično. Kip je bil lep in je služil kot okras. Bil je naš. Odstranitev je udarec za Slovence. Kaj jim je bil napoti? Ali bi ne bilo zanje lepše, ko bi ga s finim nasmeškom pustili v širokogrudni zavesti svoje moči in sile? Tako pa so nizko dejanje slabiča in zapravili poslednje simpatije.«⁴⁴

Po koncu vojne so spomeniki kraljem že sodili v zgodovino. Šele leta 1954 so na tedanjem Trgu osvoboditve, na mestu, kjer je nekoč stal Aleksandrov spomenik in kjer je *»praznina prav klicala po novem spomeniku«*, komunistične oblasti ob praznovanju pridobitve dostopa do morja na nizek betonski podstavek postavile ogromno sidro s slovenske obale.⁴⁵

⁴² Emilio Grazioli, *Notizie di carattere politico; III verbale. L'anno 1941/XIX, il giorno 3 luglio, alle ore 10.30, nella sala delle riunioni dell'Alto Commissariato di Lubiana. Arhiv Republike Slovenije, Zbirka Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino, fasc. 1: Seje konzult (1941).*

⁴³ Makso Snuderl, *Dnevnik 1941-1945. Založba Obzorja, Maribor 1993; str. 108, 132, 140.*

⁴⁴ *Prav tam, str. 133.*

⁴⁵ Špelca Čopič, *Damjan Preloušek in Sonja Žitko, Outdoor sculpture in Ljubljana; str. 16.*

⁴⁶ David Gross, *Lost Time. On Remembering and Forgetting in Late Modern Culture. University of Massachusetts Press, Amherst 2000; str. 121, 122.*

Minljivost brona in marmorja

Druga svetovna vojna je trajala dlje kot prva, toda njene posledice so bile podobne: ogromno mrtvih in ranjenih ter nove spremembe na geopolitičnem zemljevidu Evrope. Prvo Jugoslavijo, ki jo je medtem njeno prebivalstvo prepoznalo kot 'ječo narodov', je nadomestila nova država, ki je obljubljala končno razrešitev družbenih in nacionalnih problemov. Takšen ogromen podvig seveda ni bil mogoč brez novih junakov. Kot meni David Gross, je konec druge svetovne vojne vrgel slabo luč na manipuliranje države s preteklostjo, kajti nasilna dejanja fašizma in nacionalsocializma so pokazala, da *»prevelika politizacija preteklosti ni ravno cilj, ki bi ga veljalo povelječevati«*.⁴⁶ Toda silogizem Georgea Orwella (*»Tisti, ki nadzoruje preteklost, nadzoruje prihodnost; tisti, ki nadzoruje sedanost, nadzoruje preteklost«*.) je premočno vplival na nove elite, ki so si na vse kriplje prizadevale včerajšnje zločince spremeniti v junake jutrišnjega dne. Posledica tega je bil razmah spominskega kiparstva z vrsto novih spomenikov narodnoosvobodilnemu boju in socialistični revoluciji. V bronu in kamnu je bila v mestu nesmrtnost ponujena trem velikanom tega obdobja: Josipu Brozu Titu (1892–1980), Borisu Kidriču (1912–1953) in Edvardu Kardelju (1910–1979).

Josip Broz Tito (Fotografija je iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana)

Za objektivizacijo nacionalnega duha in prepoznavanje tistih, ki v narodu utelešajo ta duh, je potrebna trajna oblika, ki poudarja tako dolžino kot neprekinjenost trajanja. Bron in kamen sta morda sicer 'večna' materiala, toda njun rok uporabe je bil mnogo krajši od pričakovanega. Kot pravi Lewis Mumford, vzbujata ta materiala lažen občutek trajnosti in varljiv videz živosti. »Toda dejstvo je, da lahko zunanja podoba zgolj potrdi obstoj duhovnega življenja: ne more pa biti njegov nadomestek. Vsa življenjska prepričanja, vse življenjske želje in ideje je potrebno nenehno obnavljati od generacije do generacije: ponovno premisliti, ponovno pretehtati, ponovno hoteti, ponovno zgraditi, če naj trajajo.«⁴⁷ Spomeniki, ki naj bi trajali 'do konca človeške zgodovine' so preživeli samo pol stoletja. To kratko obdobje je bilo dovolj, da se je pokazalo, da je bila Titova Jugoslavija država, v kateri nacionalna in družbena vprašanja niso bila rešena. Kot vemo, je temu sledil razpad druge Jugoslavije in na njenem ozemlju je nastalo pet novih držav. V novonastalih državah so bili spomeniki nekdanjih junakov deležni posebne pozornosti. Radikalne spremembe političnega sistema praviloma povzročijo spremembe v simbolnem redu države, kar pomeni odstranitev simbolov starega reda in vpeljavo tistih, ki predstavljajo novo ideologijo in novo politično vodstvo. Tako je bilo eno prvih uradnih dejanj novega slovenskega vodstva odstranitev fotografij Josipa Broza Tita iz vladnih uradov; tudi njegovi kipi so bili hitro odstranjeni. Kip v naravni velikosti, ki ga je kipar Boris Kalin izklesal iz belega marmorja leta 1957, je stal v predverju slovenskega parlamenta do leta 1990, ko je bil preseljen v Mestni muzej. Znameniti kip maršala Tita v naravni velikosti, ki ga je naredil Antun Augustinčič leta 1947, čigar odliček je stal pred tedanjim Muzejem revolucije, je bil 1990 prestavljen na 'neznano lokacijo'.⁴⁸

Leta 1995 je dal mestni svet pobudo za odstranitev »spomenikov delavskega gibanja, NOV in socialistične graditve«. To bi sčasoma privedlo do odstranitve spomenikov Borisu Kidriču in Edvardu Kardelju, ki sta imela ključni vlogi v ko-

munistični revoluciji, »pod okriljem katere je bilo zločinsko pobitih na tisoče Slovencev«. Zagovorniki tega dejanja so poudarjali, da odstranitev teh dveh spomenikov ne pomeni njunega uničenja, ampak zgolj »odstranitev z mest, ki so javna površina«, in njihovo postavitve »tja, kjer se hrani zgodovina – v muzej«.⁴⁹ Sodobni slovenski pisatelj in pesnik Jože Snoj je na zasedanju mestnega sveta dejal, da je »treba spomenike zločincev in diktatorjev končno odstraniti z javnih prostorov in postaviti v muzeje v poduk zgodovinarjem in umetnostnim zgodovinarjem«.⁵⁰

Predlog za odstranitev Kardeljevega in Kidričevega spomenika je sprožil zelo živahno razpravo. Osrednji slovenski dnevnik *Delo* je za pisma bralcev uvedel celo posebno rubriko *Spomeniki da, spomeniki ne*. Številni pisci so se strinjali s predlogom, trdeč, da so »celo v nekdanji Sovjetski zvezi odstranili komunistične kipe Stalina in podobnih krvnikov«.⁵¹ Toda na drugi strani so 'takšnemu vandalizmu' mnogi vneto nasprotovali, posebej bivši partizani, ki so močno protestirali proti uničenju spomenikov svojim vojaškim vodjem. V zvezi z veterani Osvobodilne fronte je Niko Lukež zastavil naslednja vprašanja:

Boris Kidrič (Fotografija je iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana)

⁴⁷ Lewis Mumford, *The Culture of Cities*. Martin Secker & Warburg, London 1938; str. 435.

⁴⁸ Špelca Čopič, Damjan Prelovšek in Sonja Žitko, *Outdoor sculpture in Ljubljana*; str. 26 in 154.

⁴⁹ Dimitrij Kovačič, *Del zgodovine sta Kardelj in Kidrič in ne njuna spomenika*; *Slovenec* 1996/86; str. 30.

⁵⁰ Nevenka Žolnir, *Usoda spomenikov Kidriča in Kardelja skoraj odločena*; *Delo*, 31. januarja 1996, str. 6.

⁵¹ Janez Stibrič, *Zbiranje podpisov proti rušenju spomenikov*; *Delo* 154/1996, str. 16.

»Ali sta Edvard Kardelj in Boris Kidrič zelo sporna zato, ker sta bila soustvarjalca in organizatorja Osvobodilne fronte slovenskega naroda, ki se je vključevala v antifašistični in antinacistični mednarodni demokratični boj na osnovi Atlantiske listine: za obstoj slovenskega naroda, za zedinjeno Slovenijo (program OF), z graditvijo slovenske države, s sklepi prvega slovenskega parlamenta, zbora slovenskih delegatov in odposlancev v Kočevju in nato z drugim zasedanjem Avnoja. Ali je zelo sporno, da je bil Boris Kidrič prvi predsednik slovenske vlade, in to v Ajdovščini, ki je bila takrat še pod Italijo?«

Zaključek

Paul Connerton (1989) je prepričljivo dokazal, da se kot pripadniki skupnosti ne pomnimo zgolj kot posamezniki, ampak tudi kolektivno. John Urry je kasneje (1996) razložil, da ljudje skupaj ne samo pomnimo, ampak tudi pozabljamo. Za Urryja je pozabljanje ravno tako družbeno strukturiran proces, kot je pomnjenje. Družbeni spomin pogosto določajo določeni artefakti, spomeniki itd. Tako postane postavitve spomenika osnova za pomnjenje in njegova odstranitev osnova za pozabljanje.⁵² Toda pomnjenje, kot pokaže de Certeau, »ni nekaj pasivnega, ni izguba, ampak dejanje, usmerjeno proti preteklosti.«⁵³

Ker glavni namen spomina »ni ohranjanje preteklosti, ampak prirejanje le-te za olepševanje in manipuliranje s sedanjostjo«,⁵⁴ lahko razumemo, da velike politične spremembe s sabo prinesejo spremembo simbolov. Veliko izjemo v Ljubljani predstavlja spomenik Napoleonu, pomnik »svetlega obdobja francoske okupacije« (1809–1813). Odkrili so ga leta 1929, ko Slovenija ni več pripadala avstroogrski monarhiji in ga lahko vidimo kot utelešenje nenehne napetosti med nespremenljivo podobo preteklosti, ki se ohranja v sedanjosti, in na drugi strani preteklostjo, s katero je mogoče manipulirati in jo spreminjati – z včerajšnjimi zločinci kot junaki jutrišnjega dne.⁵⁵ Na eni strani Ilirskega stebra je pozlačena bronasta glava, ki predstavlja Ilirijo, in na drugi Napoleonova glava ovenčana z lovorjevo krono. Na spodnjem delu so na vseh straneh vkleski, tudi z verzi Valentina Vodnika (ki je pred francosko okupacijo nenehno kritiziral Napoleona):

»Napoleon rezhe
Iliria ustan
Duh stopa v Slovenze
Napoleonov...«

21. junija 1929 je Slovenski narod pojasnil, zakaj se Slovenci, posebno prebivalci Ljubljane, še vedno spominjajo Napoleona in njegovih Ilirskih provinc:

»Nemški vladni sistem je pač dirigiral njih miselnost in njih čustvovanje. Ker so Nemci souvražili Francijo in še prav posebno Napoleona, so dobro vzgojeni Slovenci prav do prevrata ostali hladni napram Franciji, Iliriji in Napoleonu.«⁵⁶

V devetnajstem in dvajsetem stoletju je bil namen postavljanja spomenikov napraviti iz nevidnega vidno in iz neobstoječega obstoječe: slovensko zgodovino. Čeprav so javne spomenike v Ljubljani vedno znova izrecno proglašali za sredstvo, s katerim se spominjamo zgodovinskih oseb in dogodkov in so se elite dobro zavedale moči spomina, so se ravno tako zavedale tudi premoči pozabe. Ker se protagonisti političnih sprememb niso bili zmožni ali pripravljeni soočiti z njimi, so spomenike preteklih obdobj redno uničevali. Javni spomeniki so bili za njih zgolj orodje, s katerim je mogoče prikazati slovensko zgodovino kot linearno in jasno zgodbo, ki veže sedanjost z mitično preteklostjo. Z izkoriščanjem preteklosti za doseganje lastnih ciljev v prihodnosti so preteklost prikazali kot boj med dobrim in zlim, vse s točno določenim namenom.⁵⁷ Po tem scenariju današnji junaki (*mi smo kot oni*), ki so jih prinesle politične spremembe, niso samo nadomestili starih kot včerajšnjih zločincev (*mi nismo kot oni*), ampak so tudi izganjali spomine na dotlej slavna obdobja. Ko se je končala prva svetovna vojna, so bili tako v Ljubljani odstranjeni vsi spomeniki, ki so izražali avstrijsko domoljubje. Med drugo svetovno vojno so bili uničeni spomeniki, ki so izražali jugoslovansko domoljubje. In končno, po razglasitvi neodvisne republike Slovenije se je nova oblast znebila Titovih spomenikov. Danes tako noben javni spomenik ne priča o zgodovinskih povezavah Slovenije z Avstrijo ali Jugoslavijo.

Prevedel: Simon Zupan

⁵² John Urry, *How societies remember the past*; str. 49, 50.

⁵³ Michael de Certeau, *Heterologies. Discourse on the Other*. Manchester University Press, Manchester 1986; str. 3.

⁵⁴ David Loewenthal, *The Past Is a Foreign Country*; str. 210.

⁵⁵ Prim.: David Middleton and Derek Edwards (eds.), *Collective Remembering*. Sage, London 1990; str. 8.

⁵⁶ Platon, *Napoleonov spomenik v Ljubljani*; Slovenski narod, 21. junija 1929, str. 2.

⁵⁷ J. H. Plumb, *The Death of the Past*. Macmillan and Co., London 1969; str. 98.

Zusammenfassung

DIE MACHT DES ERINNERNS, DIE ÜBERMACHT DES VERGESSENS

Die Geschichte der 'nationalen Denkmäler' in Ljubljana

Der Zweck der Errichtung von Denkmälern im neunzehnten und zwanzigsten Jahrhundert war, aus dem Unsichtbaren das Sichtbare, aus dem Nichtexistierenden das Existierende zu machen – die slowenische Geschichte. Obwohl die öffentlichen Denkmäler in Ljubljana immer wieder ausdrücklich als Mittel bezeichnet wurden, um an historische Persönlichkeiten und Ereignisse zu erinnern, und sich die Eliten der Macht der Erinnerung wohl bewußt waren, waren sie sich ebenso der Übermacht des Vergessens bewußt. Weil die Protagonisten der politischen Veränderungen zu einer Konfrontation mit den Denkmälern vergangener Perioden nicht fähig oder bereit waren, zerstörten sie sie. Öffentliche Denkmäler waren für sie nur ein Werkzeug, mit dem die slowenische Geschichte als lineare und klare Erzählung dargestellt werden kann, die die Gegenwart mit der mythischen Vergangenheit verbindet. Mit der Ausnützung der Vergangenheit zur Erreichung eigener Ziele in der Zukunft wurde die Vergangenheit als Kampf zwischen Gut und Böse dargestellt, alles mit einer bestimmten Absicht. Gemäß diesem Szenario ersetzten die heutigen Helden („wir sind wie sie“), die die politischen Veränderungen mit sich brachten, nicht nur die alten Helden, die Verbrecher von gestern („wir sind nicht wie sie“), sondern trieben auch die Erinnerung an bis dahin ruhmreiche Zeiten aus. So wurden nach dem Ersten Weltkrieg in Ljubljana alle Denkmäler entfernt, die österreichische Heimatliebe zum Ausdruck brachten. Während des Zweiten Weltkrieges wurden jene Denkmäler zerstört, die jugoslawische Heimatliebe ausdrückten. Und nach der Proklamation der unabhängigen Republik Slowenien entledigten sich die neuen Machthaber schließlich der Denkmäler Titos. So zeugt heute kein öffentliches Denkmal von den historischen Verbindungen Sloweniens mit Österreich oder Jugoslawien.